

تأثیر مضامین غزلیات حافظ بر استعاره‌های تصویری اشعار هوشنگ ابتهاج (با تاکید بر نسخه مصور حافظ مرکز بین‌المللی میکرو فیلم نور)

چکیده

هوشنگ ابتهاج (سایه)، شاعر غزل‌سرای معاصر که در سرودن شعر، به سبک «نیمایی» نیز دارای آثاری موفق است، بیشتر از هر شاعر غزل‌سرای معاصر دیگری، مورد توجه شاعران و استادان صاحب‌نام قرار گرفته و آثارش مورد تحسین و تشویق آنان بوده است. مضامین گوناگون و دلکش، تشبیهات و استعارات و صورخیال بدیع، زبان روان و موزون و خوش ترکیب و هم‌آهنگ با غزل، از ویژگی‌های شعر سایه است. او در سبک شعر حافظ نیز، طبع‌آزمایی کرده، و شعرهایی با درون‌مایه و محتوای تازه و ابتکارآمیز سروده است؛ به طوری که در بسیاری از اشعار وی می‌توان تأثیر حافظ در مضمون‌سازی‌های وی را مشاهده کرد. پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و به تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای انجام شده است. یافته‌های پژوهش با تکیه بر نسخه مصور حافظ در مرکز بین‌المللی میکرو فیلم نور، حاکی از تأثیرگذاری عمیق حافظ بر مضامینی است که هوشنگ ابتهاج برای شعر خود برگزیده است. کاربرد استعاره‌های تصویری یکی از مختصات غزلیات حافظ است که در اشعار هوشنگ ابتهاج نیز دیده می‌شود.

اهداف پژوهش:

۱. واکاوی مضامین غزلیات حافظ و اشعار هوشنگ ابتهاج.

۲. بررسی تأثیر مضمون‌سازی حافظ بر استعاره‌های تصویری در شعر هوشنگ ابتهاج.

سؤالات پژوهش:

۱. مختصات اصلی غزلیات حافظ و اشعار هوشنگ ابتهاج چیست؟

۲. مضمون‌سازی در غزلیات حافظ چه تأثیری بر استعاره‌های تصویری در شعر هوشنگ ابتهاج داشته است؟

کلیدواژه: سایه، حافظ، غزل، شعر معاصر، نسخه مصور حافظ.

مقدمه

شعر سایه (هوشنگ ابتهاج)، در میان غزل‌سرایان معاصر، کم‌نظیر و دارای مضامین زیبا و دلکش است. زبان فصیح و صورخیال بدیع، تشبیهات و استعارات زیبا و عبارات خوش‌ترکیب و هماهنگی لفظ و معنی از مشخصات شعر سایه است. وی در زمینهٔ نوسرایی نیز طبع‌آزمایی کرده است. آنچه از این قبیل سروده‌ها در دست است، دارای درون‌مایه و محتوای تازه و ابتکارآمیز است؛ چون فصاحت زبان و قوت بیان سایه با آن همگام شده ترکیب این دو کیفیت باهم، نتیجهٔ مطلوب به بار آورده است. شعر سایه، استمرار بخشی از جمال‌شناسی شعر حافظ است. آن‌هایی که بوطیقای حافظ را به نیکی می‌شناسند، از شعر سایه سرمست می‌شوند. از لحظه‌ای که خواجهٔ شیراز، دست به آفرینش چنین اسلوبی زده است و مایهٔ حیرت جهانیان شده است تا به امروز، شاعران بزرگی کوشیده‌اند در فضای هنر او پرواز کنند و گاه در این راه دستاوردهای دلپذیری هم داشته‌اند. تا به امروز هیچ شاعری نتوانسته است به اندازهٔ سایه در این راه موفق باشد. بنابراین ضرورت بازشناسی میزان تأثیرگذاری غزلیات حافظ بر اشعار هوشنگ ابتهاج مطرح می‌گردد.

درخصوص پیشینه پژوهش حاضر باید گفت تاکنون اثر مستقلی با این عنوان به رشته تحقیق درنیامده است. با این حال آثاری به بررسی تأثیر سبک شعری حافظ بر اشعار هوشنگ ابتهاج پرداخته‌اند. سیف و محمودی (۱۳۸۴) در مقاله‌ای با عنوان «سایه حافظ در غزل‌های سایه» به بررسی این ارتباط پرداخته‌اند. آن‌ها معتقدند که حافظ از نظر مضمون، ترکیبات و عبارات بر هوشنگ ابتهاج و اشعار نیمایی و غیرنیمایی‌اش مؤثر بوده است. توفیقی (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «رابطه ذهن و زبان ابتهاج و حافظ» به بررسی این تأثیرگذاری پرداخته است. او معتقد است سایه جریان کلامی خود را از حافظ وام گرفته است و در برخی وجوه موفق به ارتقاء سبک شعری خاص حافظ نیز شده است. مهدوی و طهماسبی (۱۳۹۵) نیز در مقاله‌ای با عنوان «روابط بینامتنی بین غزلیات حافظ و سایه (هوشنگ ابتهاج)» به بررسی این رابطه پرداخته‌اند. آن‌ها معتقدند سایه از بسیاری از واژگان، ترکیبات، صور خیال که حافظ در غزلیاتش به کاربرد استفاده کرده است و البته این یک تأثیرگذاری سازنده بوده است. در این آثار به بحث استعاره‌ها تصویری اشاره نشده است. لذا پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای بر آن است تا با واکاوی این ارتباط و تطبیق آن با نسخه مصور حافظ این تأثیرگذاری را آشکار سازد.

نتیجه‌گیری

سایه، شاعری را با غزل آغاز کرد و سپس به سرودن شعر نیمایی پرداخت. محتوای غزل‌هایش سرشار از احساس و عواطف عاشقانه و انسانی است؛ به طوری که می‌توان ویژگی شعر سایه را «احساس» دانست. استادی کم نظیر او در سرودن اشعار، باعث دلنشینی سخنش شده است. اشعار او چه در قالب غزل و چه به سبک نیما دارای خمیرمایه خاصی است که نمی‌توان به سادگی آن را وصف کرد به زبان دیگر اشعار سایه دارای «آنی» است که حافظ توصیه می‌کند. سایه در گزینش واژه‌ها و سواص زیادی از خود نشان داده است. از ویژگی‌های دیگر شعر سایه خوش آهنگی و قرار دادن واژه‌ها با مهارت تمام است، درجایی که باعث دلنشینی و زیبایی شعر می‌شود. این ویژگی سایه، غالباً ذوق‌های پرورش یافته و شعرخوانده را هم قانع می‌کند. این خصوصیت در بیشتر معاصران و گاهی در بافت پیشکسوتان شعر هم بدین کمال نیست. سایه معتقد است که در نهاد همه انسان‌ها این آرزو نهفته است که زندگی خوبی داشته باشند و این چند روزه عمر گذرا را با موفقیت و شادکامی بگذرانند. یکی از مهم‌ترین عناصر تشکیل‌دهنده شعر سایه، عشق است. عشقی پاک و نجیبانه که شاعر خود را موظف می‌داند که به آن پای‌بند و نسبت به معشوق وفادار باشد. این عشق گاه انسانی و زمانی اجتماعی است و گاهی در آن نشانه‌هایی از عرفان دیده می‌شود. بررسی استعاراتی که سایه در اشعارش از آن‌ها استفاده کرده و شیوه کاربست آن‌ها تشابهی عمیق با استعارات تصویری داد که حافظ از آن‌ها استفاده کرده است و تطبیق آن با تصاویر نسخه مصور حافظ در مرکز بین‌المللی نور حاکی از تأثیرگذاری سبک حافظ بر اشعار هوشنگ ابتهاج است.

منابع:

کتاب‌ها:

ابتهاج، هوشنگ. (۱۳۹۴). سیاه مشق تهران: امین دژ.

_____ (۱۳۹۳). پیر پرنیان اندیش، تهران: سخن.

_____ (۱۳۹۴). تاسییان، چ چهاردهم، تهران: امین دژ.

خیام، عمر بن ابراهیم. (۱۳۷۲). رباعیات خیام، به اهتمام محمدعلی فروغی، قاسم غنی، تهران: فرزانه.

حافظ، شمس‌الدین محمد. (۱۳۹۶). به کوشش خلیل خطیب رهبر، تهران: صفی‌علیشاه.

سعدی، مصلح‌الدین. (۱۳۸۹). به کوشش خلیل خطیب رهبر، چ یازدهم، تهران: مهتاب.

شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۹۳). آینه در آینه، چ سیزدهم، تهران: نشر چشمه.

_____ (۱۳۹۰). با چراغ و آئینه، چ سوم، تهران: سخن.

یوسفی، غلامحسین. (۱۳۷۹). چشمه روشن چ پنجم، تهران: علمی.

مقالات:

آتش سودا، محمدعلی. (۱۳۸۵). «زبان عامیانه در غزل حافظ»، نامه فرهنگستان، شماره، صص ۸۵-۱۱۲.

ابراهیم، خدایار؛ حاجیان، خدیجه. (۱۳۹۰). بازشناسی سیمای محبوب حافظ با تکیه بر غزل: «آن سیه چرده که شیرینی عالم با اوست»، مشرق موعود، شماره ۱۴، صص ۱۶۵-۱۴۱.

اخوان ثالث، مهدی. (۱۳۷۵). دفتر هنر، به کوشش بیژن اسدی پور، سال سوم، شماره ۵.

بهبهانی، سیمین. (۱۳۷۵). دفتر هنر، به کوشش بیژن اسدی پور، سال سوم، شماره ۵.

حسام پور، سعید؛ طالبزاده، نوشین. (۱۳۹۶). «بررسی و تحلیل گونه‌های ادب غنایی در شعر هوشنگ ابتهاج»، فصلنامه تخصصی تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی، شماره ۳۳، صص ۵۸-۱۳.

حمیدی شیرازی، مهدی. (۱۳۷۵). دفتر هنر، به کوشش بیژن اسدی پور، سال سوم، شماره ۵.

شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۷۷). بخارا، به کوشش علی دهباشی، شماره ۱۲۰.

_____ (۱۳۹۲). بخارا، به کوشش علی دهباشی، شماره ۹۵ و ۹۶.

عظیمی، میلاد. (۱۳۹۵). بخارا، به کوشش علی دهباشی، شماره ۱۲۰.

_____ (۱۳۸۶). بخارا، به کوشش علی دهباشی، شماره ۶۰.

_____ (۱۳۹۲). بخارا، به کوشش علی دهباشی، شماره ۹۵ و ۹۶.

گوهری، فخرالدین. (۱۳۹۵). «نگاهی به درونمایه و ویژگی‌های اشعار هوشنگ ابتهاج»، همایش ادبیات فارسی معاصر.

مال میر، تیمور. (۱۳۸۸). «ساختار منسجم غزلیات حافظ شیرازی»، فنون ادبی، شماره ۱، صص ۴۱-۵۶.

منصوریان سرخگریه، حسین. (۱۳۸۹). «همگرایی اسطوره و عرفان در غزل‌های حافظ»، مطالعات ملی، شماره ۴، صص ۲۷-۴۸.

مرادی، عبدالله و همکاران. (۱۳۹۶). «درون‌مایه‌های عرفانی در اشعار هوشنگ ابتهاج»، فصلنامه عرفان اسلامی، شماره ۵۴، صص ۲۹۳-۲۷۵.

منزوی، حسین. (۱۳۷۵). دفتر هنر، به کوشش بیژن اسدی پور، شماره ۵.

نادرپور، نادر. (۱۳۷۵). دفتر هنر، به کوشش بیژن اسدی پور، شماره ۵.

نوری علا، اسماعیل. (۱۳۷۵). دفتر هنر، به کوشش بیژن اسدی پور، شماره ۵.